

УДК 94:323.28(477.8):27-789(477.8)"1944/1953"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257923

Олександр СИТНИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 10, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

Бібліографічний опис статті: Ситник, О. (2022). Духовно-релігійний чинник в національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 34–47. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257923>.

ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ НА ЗАКАРПАТТІ ВПРОДОВЖ 1944–1953 рр.

Анотація. Мета дослідження полягає у характеристиці духовно-релігійних аспектів національно-визвольного руху на Закарпатті в період 1944–1953 рр. *Методологія дослідження* ґрунтується насамперед на принципі історизму. Це проявляється, серед іншого, в розгляді історичних явищ і процесів крізь призму динаміки, аналізу взаємозв'язків між ними та їх взаємообумовленість. Завдяки застосуванню цього принципу досліджено вплив духовно-релігійного чинника на національно-визвольний рух закарпатців упродовж 1944–1953 рр. Також застосовано комплекс методів і прийомів наукового аналізу, що спрямовується на дослідження духовно-релігійного чинника в національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. *Наукова новизна* полягає у тому, що фактично вперше в історіографії здійснено дослідження, в якому проаналізовано духовно-релігійний чинник у національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. *Висновки.* Встановлено, що

© Олександр Ситник, 2022

карально-репресивна практика радянської влади щодо греко-католицької церкви та її священнослужителів викликала невдоволення у вірних цієї церкви, які складали більшість населення Закарпаття. Відтак створювалися передумови не лише до різкого несприйняття радянської влади, але й до певних форм спротиву їй. Внаслідок цілої низки обставин національно-визвольний рух ОУН-УПА на Закарпатті не мав значного поширення. Відтак тут не вдалося досягти тісного ідеологічного зв'язку греко-католицької церкви з осередками національно-визвольного руху. Однак радянська влада активно вела пошук різних мотивів, котрі б сприяли обґрунтуванню необхідності нейтралізації греко-католицької церкви. При цьому, однією із затребуваних з боку влади стала ідея залучення до такого процесу нейтралізації РПЦ. Але більша частина населення Закарпаття, в силу своєї духовно-релігійної спрямованості, проявляла рішуче несприйняття радянської компартійної системи. Відтак склалися передумови поширення з Галичини на Закарпаття національно-визвольного руху. Йї відповідним чином, тенденція розвою ОУН в цьому краї, поступово трансформувалася у певні прояви діяльності УПА на Закарпатті.

Ключові слова: духовно-релігійного чинник; національно-визвольний рух; Закарпаття; ОУН-УПА; греко-католицька церква; радянська влада; карально-репресивні органи.

Oleksander SYTNYK

PhD hab. (History), Professor, Professor, Department of History and Archeology, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State University, 10, Hetmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

To cite this article: Sytnyk, O. (2022). Dukhovno-relihiinyi chynnyk v natsionalno-vyzvolnomu rusi na Zakarpatti vprodovzh 1944–1953 rr. [Spiritual and religious factor in the national liberation movement in Transcarpathia during 1944–1953]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52, 34–47.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257923> [in Ukrainian].

SPIRITUAL AND RELIGIOUS FACTOR IN THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN TRANSCARPATHIA DURING 1944–1953

Summary. The purpose of the research is to characterize the spiritual and religious aspects of the national liberation movement in Transcarpathia in the period 1944–1953. The research methodology is based primarily on the principle of historicism. This is manifested, among other things, in the consideration of historical phenomena and processes through the prism of dynamics, the analysis of the relationships between them and their interdependence. Thanks to the application of this principle, the influence of the spiritual and religious factor of the national liberation movement of the Transcarpathians during 1944–1953 was studied. Also, a set of methods and techniques of scientific analysis was applied, which is directed to the study of the spiritual and religious factor in the national liberation movement in Transcarpathia during 1944–1953. The scientific novelty lies in the fact that, in fact, for the first time in historiography, a study has been conducted that analyzes the spiritual and religious factor in the national liberation movement in Transcarpathia during 1944–1953. Conclusions. It has been established that the punitive and repressive practice of the Soviet authorities in relation to the Greek Catholic Church and its clergy caused discontent among the followers of the Greek Catholic Church, who made up the majority of the population of Transcarpathia. Consequently, prerequisites were created not only for a sharp rejection of Soviet power, but also for certain forms of resistance to it. As a result of a number of circumstances, the national liberation movement of the OUN-UPA in Transcarpathia was not widespread. Consequently, here it was not possible to achieve a close ideological connection between the Greek Catholic Church and the centers of the national liberation movement. However, the Soviet government actively searched for various motives that could justify the need to neutralize the Greek Catholic Church. At the same time, one of the most demanded by the authorities was the idea of involving the ROC in such a process of neutralization. But most of the population of Transcarpathia, due to their spiritual and religious orientation, showed a strong rejection of the Soviet Communist Party system. Consequently, the preconditions for the spread of the national liberation movement from Galicia to Transcarpathia were formed. And accordingly, the development trend of the OUN in this region gradually transformed into certain manifestations of the activities of the UPA in Transcarpathia.

Key words: spiritual and religious factor; national liberation movement; Transcarpathia; OUN-UPA; the Greek Catholic Church; Soviet government; punitive and repressive bodies.

Постановка проблеми. Після включення Закарпаття до складу УРСР, перед радянською владою постав певного роду виклик. Адже цей край ніколи не належав ані до Російської імперії, ані до Радянського Союзу. Внаслідок багатовікової приналежності до різних країн Центральної Європи, тут сформувалися особлива ментальність та психотип, що ніяк не відповідали, сформованим на той час стандартам радянської людини. Ба більше, участь закарпатців у розбудові Карпатської України впродовж 1938–1939 рр. та тісні контакти в цьому процесі з українськими націоналістами, створювали ще більший антагонізм з більшовицькою державою. Та ж раднофільська частина закарпатців (переважно – місцеві комуністи), яка змогла перебратися до СРСР на рубежі 1930–1940-х рр., була переважно винищена в радянських концтаборах. Чи не єдиною силою, на котру могла розраховувати радянська влада, були москвофіли й прихильники московської церкви.

Незважаючи жорстокий хортистський режим, котрий цілеспрямовано винищував всю національно свідому молодь на Закарпатті, від початку 1940-х рр. на теренах краю було відновлено дві паралельні мережі ОУН: старшого членства та юнацтва. Однак у травні 1942 р. ця організація була викрита мадярською контррозвідкою. Відтак було ув'язнено близько 120 осіб. А в липні 1942 р. в палаці «Ковнер» (Мукачево) відбулися три засідання військового трибуналу Угорщини. Внаслідок, цілу низку патріотів Закарпаття було засуджено за звинуваченням у спробі відторгнення краю від Угорщини та приєднання його до України. Та попри репресії окупаційної влади, в цей період Провід ОУН у Львові продовжував проводити певну діяльність щодо підготовки антимадярського повстання на Закарпатті (Ситник, 1998, с. 221–222). У 1943 р., внаслідок клопотання греко-католицького єпископа Олександера Стойки та відповідної амністії, розпочалося звільнення в'язнів «Ковнера». Частина з них виїхали на еміграцію, а частина – продовжили участь в українському націоналістичному русі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання тематики впливу церковно-релігійних чинника на національно-ви-

звольний рух на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. певною мірою започатковано насамперед в працях: М. Вегеша (Вегеш, 2020), М. Вегеша, Н. Концур-Карабінович, В. Марчука, М. Палінчака та Я. Голонич (Вегеш та ін., 2020), М. Вегеша, М. Палінчака, В. Марчука, Н. Концур-Карабінович (Vehesh et al., 2020a; Vehesh et al., 2020b), М. Вегеша та Н. Концур-Карабінович (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021). Окремі аспекти теми висвітлено в дослідженнях: І. Андрухів та А. Француза (Андрухів & Француз, 2001), С. Гуркіної (Гуркіна, 2015), В. Ільницького (Ільницький, 2016, с. 476, 477), О. Ситника (Ситник, 1997, 1998) та ін. Проте важливо наголосити, що загалом тематика духовно-релігійного чинника в національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. залишається ще недостатньо вивченою та висвітленою в історіографії.

Мета дослідження. Стаття присвячується характеристиці духовно-релігійного чинника в національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр.

Виклад основного матеріалу. Впродовж всього періоду Другої світової війни греко-католицькі священники не тільки опікувалися культурою, освітою та переймалися духовним станом вірних, але й підтримували український національно-визвольний рух ОУН-УПА. Релігійні храми зазвичай виконували роль духовної та матеріальної опори повстанців й підпільників у боротьбі проти окупантів. Виходячи із засад християнських принципів моралі, митрополита консисторія заборонила духовенству брати участь у збройній боротьбі. Проте українське духовенство, тісно пов'язане зі своїм народом, не стояло осторонь захисту рідного краю. Зокрема, в монастирях надавалася допомога пораненим воїнам УПА (Вегеш та ін., 2020, с. 98).

Серед важливих чинників поширення руху ОУН-УПА на Закарпатті важливо відзначити досить високий рівень національної самосвідомості верховинських бойків й гуцулів, як також – сусідство з Галичиною (Ситник, 1997, с. 131). Адже саме Галичина традиційно була зразком розбудови українського суспільно-політичного життя. Зі свого боку, галичани уважно слідкували за національним розвитком на Закарпатті, особливо – впродовж існування Карпатської України. Галицькі українці солідаризувалися із українцями Закарпаття в їх національно-визвольній боротьбі (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 547, 548). Надзвичайно значною була участь гали-

чан у розбудові мережі ОУН. Так, оунівці відіграли велику роль у формуванні Карпатської Січі, хоча не змогли створити боєздатну збройну силу (Vehesh et al., 2020a, p. 180).

Унаслідок історичних обставин Мукачівська греко-католицька єпархія не увійшла до УГКЦ з митрополією у Львові, а була підпорядкована Ватикану. Починаючи з міжвоєнного періоду, коли на Закарпатті посилювалась латинізація, частина вірних перейшли у православ'я, підпавши під впливи русофільської течії. Однак ті віруючі та греко-католицьке духовенство, що залишилися вірними своєму духовному вибору, стали згуртованішими й менш вразливими щодо зовнішніх антицерковних проявів, на протигагу греко-католикам Галичини. Відтак проявився феномен греко-католицизму Закарпаття, котрий ґрунтувався на здатності виживання, адаптації до наявної суспільно-політичної чи релігійної ситуації зі збереженням власної ідентичності. Завдяки цьому на території Мукачівської єпархії була сформована особлива поліетнічна спільнота, що виявляла досить значний етноконсолідувальний потенціал (Вегеш & Концур-Карабінювич, 2021, с. 288, 289).

Після смерті у листопаді 1944 р. митрополита Андрея Шептицького Галицьку митрополію греко-католицької церкви очолив Йосиф Сліпий, котрий ще в 1939 р. був висвячений на архієпископа як коад'ютор з правом наслідування митрополита, у випадку його арешту або смерті (Сліпий, 2014, с. 328, 329). Відтак Йосиф Сліпий зробив спробу налагодити певні відносини з радянською владою, задля збереження незалежного статусу греко-католицької церкви (Гуркіна, 2015, с. 330, 331). Проте для радянського тоталітарного режиму греко-католицька церква була ворожою й підлягала знищенню. Відтак Й. Сліпого та багато інших греко-католицькі священників було піддано репресіям та переслідуванням.

Уже з осені 1944 р., в умовах тоталітарної і атеїстичної держави, перед УГКЦ стояло завдання елементарного виживання. При цьому, її очільники обрали, як їм здавалося, єдиний правильний вибір – пристосування, через усунення від досить ризикованої громадсько-політичної діяльності. Майже увесь клір Мукачівської єпархії греко-католицької церкви негативно поставився до ідеї приєднання Закарпаття до УРСР. Адже вважалося, що найбільш перспективним для цього краю та його церкви було б повернення до складу Чехословаччини. Проте задля уникнення конфлікту з радянською владою

провідники церкви прагнули зберігати нейтральну, аполітичну позицію. Натомість представники радянської влади поводили себе у звичний спосіб, поєднуючи різні форми впливу на священнослужителів. Так, карально-репресивними органами вже з кінця 1944 р. було започатковано практику арештів священників, їх депортації до Сибіру і навіть страт. Навесні 1945 р. Народна Рада Закарпатської України ухвалила декрети про свободу віросповідань і перерозподіл церковної власності. Згідно з їхніми положеннями, у місцевостях, де частка греко-католиків не перевищувала третини від загальної кількості населення, уся парафіяльна власність, включно з храмом, мала бути передана православній більшості; де греко-католиків було більше третини, їхнє церковне майно мало бути у відповідній пропорції поділене між ними й православними. Так було ліквідовано 60 греко-католицьких парафій, декількох священників усунено з посад, 10 заарештовано, одного страчено. Внаслідок такого свавілля з боку карально-репресивних органів, уже навесні 1945 р. греко-католицька церква на Закарпатті потрапила під повномасштабну реалізацію плану розгрому. Представники влади особливо форсували цей процес з огляду на потребу придушення широкомасштабного українського національно-визвольного руху (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 291, 292). Ці дії радянської влади та її карально-репресивними органів викликали невдоволення й несприйняття не лише з боку священнослужителів, але і їх парафіян.

На теренах новоствореної Закарпатської області, від середини 1940-х рр., радянська влада розпочала активне насадження не лише політичної, але й усього спектру чинників ідеологічного й духовного вимірів. Насамперед визначальним став напрям здійснення ідеологічної боротьби з проявами українського націоналізму й «перевищення» закарпатців у «комуністичному» дусі. Згідно з твердженням В. Ільницького, задля цього керівництвом УРСР було створено розгалужену агітаційно-пропагандистську систему, котра охоплювала цілу мережу компартійних і радянських громадських організацій (включно з секретарем ЦК КП(б)У, відповідальним за агітаційно-пропагандистську роботу, відділами з пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, Закарпатського обкому, райкомів, міськкомів, чисельних агітаторів і лекторських груп, жінорганізаторів та комсомольських працівників на місцях). Окрім того, обов'язок систематичного проведення агітаційної роботи серед населення було покладено на усіх

компартійних працівників. Водночас велика увага приділялася релігійно-церковному життю. Адже населення Закарпаття залишалося глибоко віруючим. Жодні заборони, погрози й терор з боку нової влади не могли відокремити людину від релігії, церкви. Закарпатці продовжували в повсякденному житті дотримуватися релігійних норм (Гльницький, 2016, с. 489, 490). Така духовно-релігійна спрямованість більшої частини населення Закарпаття породжувала рішуче несприйняття радянської компартійної системи. Відтак склалися передумови поширення з Галичини на Закарпаття національно-визвольного руху. Й відповідним чином, тенденція розвою ОУН в цьому краї, поступово трансформувалася в певні прояви діяльності УПА на Закарпатті.

Впродовж Другої світової війни УГКЦ зберегла свою структуру, моральний авторитет, залишаючись однією з потужних національних сил, що мала значний вплив на місцеве українське населення, в тому числі і на діяльність структур ОУН та УПА. Останні розгорнули активний ідеологічний та військовий спротив відновленню радянської влади, що викликало значне занепокоєння у більшовицького політичного та військового керівництва. За цих умов, коли основні сили системи НКВС-НКДБ були задіяні у боротьбі з повстанським рухом, вести активний наступ на церкву для радянської сторони було малоперспективним (Вегеш & Коншур-Карабінович, 2021, с. 222, 223). Водночас боротьбу з українським визвольним рухом тісно пов'язували з ліквідацією греко-католицької церкви, яка стояла на заваді радянізації краю та була складовою Руху Опору. Саме тому найбільшою проблемою радянської влади була співпраця ГКЦ і українського визвольного руху. Радянська влада визнала православне віросповідання, але робила все для того, щоб тримати діяльність православного духовенства під жорстким державним контролем. Обмежувалася як робота служителів церкви, так і монастирів, конфісковувалися церковні земельні угіддя та будівлі, які передавалися під культурні, господарські чи адміністративні будівлі (Гльницький, 2016, с. 490). Незважаючи на це, УГКЦ зберегла свою структуру, моральний авторитет, залишаючись однією з потужних національних сил, що мала значний вплив на місцеве українське населення, в тому числі і на діяльність структур ОУН та УПА. Останні розгорнули активний ідеологічний та військовий спротив відновленню радянської влади, що викликало значне зане-

покоєння у більшовицького політичного та військового керівництва (Андрухів & Француз, 2001, с. 117–119). За цих умов, коли основні сили системи НКВС-НКДБ були задіяні у боротьбі з повстанським рухом, вести активний наступ на церкву для радянської сторони було малоперспективним.

У силу низки обставин об'єктивного характеру, національно-визвольний рух ОУН-УПА на Закарпатті відносно не мав значного поширення. Відтак тут не вдалося досягти тісного ідеологічного зв'язку греко-католицької церкви з осередками національно-визвольного руху. Попри це влада активно вела пошук різних мотивів, котрі б сприяли обґрунтуванню необхідності нейтралізації греко-католицької церкви. При цьому, одною з затребуваних з боку влади стала ідея залучення до такого процесу нейтралізації РПЦ. Однак повністю ліквідувати греко-католицьку церкву на Закарпатті для радянської влади виявилось досить проблематичним завданням з огляду на цілу низку причин. Так, провід закарпатської греко-католицької єпархії знаходився у Ватикані, котрий перебував у конфронтації з владою Радянського Союзу. Увесь спектр політичних уподобань серед віруючих й духовенства цієї церкви відрізнявся багатобарвністю, з лише деяким відсотком москвофільських настроїв. В умовах посилення наступу на церкву, закарпатський єпископ Т. Ромжа у своїх проповідях закликав духовенство й вірних зберігати вірність ГКЦ. Всупереч постійним погрозам і перешкодам з боку вже чинної радянської влади, Т. Ромжа активно підтримував своїх парафіян, насамперед, силою власного морального духу й особистого прикладу (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 296).

У грудні 1945 р. розпочалася підготовка Загальноцерковного Собору УГКЦ (Галицького собору) як «єдиної канонічної форми організаційної консолідації про ліквідацію греко-католицької церкви та її воз'єднання з Православною Церквою» (Сергійчук, 2006, с. 44, 45). Львівський «собор» 1946 р. фактично загнав УГКЦ у підпілля. Ця силова конфесійно-інституційна трансформація найбільш впливової церкви Західної України була спричинена передовсім прагненням влади нейтралізувати патріотично налаштоване священицтво, яке не сприймало комуністичні ідеали, політику радянської влади, й духовно підтримувало український національно-визвольний рух. При цьому, провід УПА оунівське підпілля всіляко підтримували спротив насильницькому приєднанню УГКЦ до православ'я.

Проводилася широка пропагандистська діяльність, здійснювався певний моральний тиск на ту частину духовенства, яке пішло на співпрацю з владою.

Загалом наслідки Львівського собору 1946 р. не мали значного успіху для влади в плані навернення уніатського духовенства й вірних до православ'я. Він став тільки черговим етапом нищення УГКЦ. Чи не єдине досягнення організаторів цього собору полягало в певній імітації легітимності та спробі представити світовій спільноті цей насильницький акт як прояв «вільного волевиявлення українського народу». Проте всі ці намагання виявилися даремними. Оскільки для світової спільноти, особливо – для численної української діаспори, було очевидним, що широкомасштабна акція ліквідації УГКЦ через Львівський собор 1946 р., здійснювалася цілком в інтересах радянської влади та РПЦ. Ці дії спрямовувались проти римо-католицизму й мали також на меті послабити позиції Ватикану в християнському світі (Вегеш та ін., 2020, с. 101, 110, 111). Перейшовши в підпілля, українська греко-католицька церква продовжувала свою душпастирську місію.

Навесні 1947 р. радянська влада розпочала активні репресивні дії. Незважаючи на декларований нею принцип відокремлення церкви від держави, радянські каральні органи безцеремонно втручалися у церковно-релігійне життя. Серед найбільш дієвих механізмів активного запровадження власних суспільно-політичних порядків радянська влада розглядала як найбільш доцільні – конфіскації церковного майна, установ, засобів до життя, тобто землі. Задля цього було запроваджено націоналізацію земель. Позбавлення права та можливості користуватися земельними угіддями стало одним із способів ліквідації греко-католицьких монастирів (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 293, 296). 22 березня 1947 р. органами НКВС були викликані до Мукачівського міського комітету ВКП(б): головний настоятель закарпатських василіян – о. Антоній Мондик й ігумен – о. Іван Сатмарій. Їм було пред'явлено вимогу, щоб вони від імені всіх закарпатських ченців підписали заяву про перехід на православ'я. Внаслідок відмови, 24 березня 1947 р. співробітниками НКВС було захоплено монастир Василіян на Чернечій Горі біля Мукачева. Вчергове пред'явивши умову настоятелям монастиря щодо переходу на православ'я, енкаведисти заявили, що в іншому випадку монастир буде ліквідований, а всіх ченців – вивезено до

концентраційних таборів. Після остаточної відмови усі 32 ченці були вивезені до Свято-Михайлівського монастиря в Імстичові на Іршавщині, а Свято-Миколаївський монастир на Чернечій горі – передано православної церкві.

Відзначивши, що релігія завжди відіграє визначальну роль у житті соціуму загалом та окремо взятої особистості зокрема, В. Ільницький стверджує, що саме тому більшовики вели постійну боротьбу проти релігії. У Західній Україні, де греко-католицька церква впродовж століть виступала рушієм національного відродження та національно-визвольної боротьби, вона мала значний авторитет у суспільстві. Насамперед греко-католицька церква була перепорою поширенню комуністичної ідеології. Це, зі свого боку, унеможливило остаточне підкорення свідомості українців. Відтак для радянської влади пріоритетною стала боротьба проти греко-католицької церкви, адже саме вона розглядалася як носій ідей української незалежної держави, національно-визвольного руху та опора самостійницького потенціалу української нації. З огляду на те, що греко-католицька церква мала визначний авторитет серед західноукраїнського населення, радянська влада розглядала її в як провідну опозиційну силу, котра стояла на перешкоді процесу радянзації, а що найважливіше для режиму – світоглядному перевихованню українців в атеїстичному, комуністичному дусі (Ільницький, 2016, с. 476, 477). У той час, коли Закарпаття юридично увійшло до складу СРСР, на Галичині вже тривала повномасштабна кампанія розгрому греко-католицької церкви. Радянська влада активізувала цей процес з огляду на широкомасштабний національно-визвольний рух під проводом ОУН-УПА. І при цьому, УГКЦ справедливо вважалася одним із провідних його чинників (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 292, 293). Під час розгортання ідеологічного наступу на греко-католицьку церкву радянською владою було залучено практично всі доступні засоби. Зокрема в засобах масової інформації поширювалися сфабриковані заяви відречення від УГКЦ віруючих й окремих служителів культу, різні документи, підписані представниками греко-католицької церкви впродовж окупації періоду Другої світової війни, де йшлося про зв'язки представників УГКЦ з ОУН та УПА тощо (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 239, 240).

У грудні 1949 р. місцеве партійне керівництво звітувало перед ЦК КП(б)У про «ліквідацію Унії в Закарпатській області» та перехід під юрисдикцією Московського патріархату усіх 299 греко-католицьких громад. Відтак ліквідація греко-католицької церкви на Закарпатті, як загалом і УГКЦ, була стала черговим актом не лише нищення греко-католицизму, а й утвердження комуністичного режиму. Ліквідація Мукачівської єпархії на Закарпатті, аналогічно, як і Львівської митрополії в Галичині, здійснювалася всупереч волі духовенства й парафін, із застосуванням карально-репресивних засобів, провокацій, насаджуванням у церковному середовищі таємної агентури, розпалюванням міжконфесійної ворожнечі тощо (Вегеш & Концур-Карабінович, 2020, с. 304, 305). Незважаючи на репресії та переслідування, греко-католицьке духовенство, у своїй більшості, продовжувало чинити спротив радянському режиму. Він мав найрізноманітніші форми й методи, як активні: відмова від прийняття православ'я, агітація серед парафій, так і пасивні: формальна відмова від своїх парафій та підпільне здійснення церковних обрядів тощо. Значна частина священників, навіть і ті, хто змушений був прийняти православ'я, тісно співпрацювали з українським підпіллям (Vehesh et al., 2020b, p. 141, 142). З боку проводу ОУН-УПА велася боротьба проти примусового навернення населення краю в православ'я.

Висновки. Загалом треба підсумувати, що карально-репресивна практика радянської влади щодо греко-католицької церкви та її священнослужителів проявилася вже з кінця 1944 р. З весни 1945 р. розпочався перерозподіл церковної власності, що проявилось у позбавленні греко-католиків парафіяльної власності й церковного майна. Це викликало невдоволення у вірних греко-католицької церкви, які склали більшість населення Закарпаття. Відтак створювалися передумови не лише до різкого несприйняття радянської влади, але й до певних форм спротиву їй.

Унаслідок цілої низки обставин національно-визвольний рух ОУН-УПА на Закарпатті не мав значного поширення. Відтак тут не вдалося досягти тісного ідеологічного зв'язку греко-католицької церкви з осередками національно-визвольного руху. Однак радянська влада активно вела пошук різних мотивів, котрі б сприяли обґрунтуванню необхідності нейтралізації греко-католицької церкви. При цьому однією із затребуваних з боку влади стала ідея залучення

до такого процесу нейтралізації РПЦ. Але більша частина населення Закарпаття, в силу своєї духовно-релігійної спрямованості, проявляла рішуче несприйняття радянської компартійної системи. Відтак склалися передумови поширення з Галичини на Закарпаття національно-визвольного руху. Й відповідним чином, тенденція розвою ОУН в цьому краї, поступово трансформувалася в певні прояви діяльності УПА на Закарпатті.

Джерела та література

- Андрухів, І.О., & Француз, А.І.** (2001). *Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. Рівне – Івано-Франківськ: Таля.
- Вегеш, М.** (2020). *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК».
- Вегеш, М., Концур-Карабінович, Н., Марчук, В., Палінчак, М., & Голонич, Я.** (2020). *Українська Греко-Католицька церква: минуле і сучасне*. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК».
- Вегеш, М., & Концур-Карабінович, Н.** (2021). *Українська Греко-Католицька Церква в портретах*. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК».
- Гуркіна, С.** (2015). Напередодні офіційної ліквідації: душпастирська діяльність митрополита Йосифа Сліпого в листопаді 1944 – квітні 1945 року. *Ковчег*, 7, 313–335. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету.
- Ільницький, В.** (2016). *Український національно-визвольний рух у Карпатському краї (1945–1954 рр.)*. Дрогобич: Повіт.
- Сергійчук, В.** (Ред.). (2006). *Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки* (Т. 2). Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Ситник, О.М.** (1997). УПА на Закарпатті. *Українські проблеми*, 2, 125–132.
- Ситник, О.М.** (1998). ОУН і Закарпаття. *Визвольний шлях*, 2, 217–222.
- Сліпий, Й.** (2014). *Спомини* (Вид. 2-ге). Львів – Рим: Видавництво УКУ.
- Vehesh, M., Palinchak, M., Marchuk, V., & Kontsur-Karabinovych, N. et al.** (2020a). *Carpathian Ukraine in the Central European political crisis on the eve of World War II: collective monograph*. Lviv – Toruń: Liha-Pres.
- Vehesh, M., Palinchak, M., Marchuk, V., & Kontsur-Karabinovych, N. et al.** (2020b). *Church, spirituality, nation: the ukrainian greek-catholic church in the social life of Ukraine: collective monograph*. Lviv – Toruń: Liha-Pres.

References

- Andrukhiv, I.O., & Frantsuz, A.I.** (2001). *Stanislavshchyna: dvadtsiat buremnykh lit (1939–1959): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz*

- [*Stanislavshchyna: Twenty Turbulent Years (1939–1959): Socio-Political and Historical-Legal Analysis*]. Rivne – Ivano-Frankivsk: Talia [in Ukrainian].
- Vehesh, M.** (2020). *Derzhavotvorchi protsesy u Karpatskii Ukraini (1938–1939) [State-building processes in Carpathian Ukraine (1938–1939)]*. Uzhhorod: Vydavnytstvo PP «AUTDOR-ShARK» [in Ukrainian].
- Vehesh, M., Kontsur-Karabinovych, N., Marchuk, V., Palinchak, M., & Holonych, Ya.** (2020). *Ukrainska Hreko-Katolytska tserkva: mynule i suchasne [Ukrainian Greek Catholic Church: past and present]*. Uzhhorod: «AUTDOR-ShARK» [in Ukrainian].
- Vehesh, M., & Kontsur-Karabinovych, N.** (2021). *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva v portretakh [Ukrainian Greek Catholic Church in portraits]*. Uzhhorod: «AUTDOR-ShARK» [in Ukrainian].
- Hurkina, S.** (2015). Naperedodni ofitsiinoi likvidatsii: dushpastyrska diialnist mytropolyta Yosyfa Slipoho v lystopadi 1944 – kvitni 1945 roku [On the eve of the official liquidation: the pastoral activity of Metropolitan Joseph the Blind in November 1944 – April 1945]. *Kovchek – Ark*, 7, 313–335. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh u Karpatskomu kraii (1945–1954 rr.) [Ukrainian national liberation movement in the Carpathian region (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (Ed.). (2006). *Likvidatsiia UHKTs (1939–1946): dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky [Liquidation of the UGCC (1939–1946): documents of the Soviet state security bodies]*. (Vol. 2). Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
- Sytnyk, O.M.** (1997). UPA na Zakarpatti [UPA in Transcarpathia]. *Ukrainski problemy – Ukrainian problems*, 2, 125–132 [in Ukrainian].
- Sytnyk, O.M.** (1998). OUN i Zakarpattia [OUN and Transcarpathia]. *Vyzvolnyi shliakh – The way of liberation*, 2, 217–222 [in Ukrainian].
- Slipyi, Y.** (2014). *Spomyny [Memories]* (2nd ed.). Lviv – Rym: Vydavnytstvo UKU [in Ukrainian].
- Vehesh, M., Palinchak, M., Marchuk, V., & Kontsur-Karabinovych, N. et al.** (2020a). *Carpathian Ukraine in the Central European political crisis on the eve of World War II: collective monograph*. Lviv – Toruń: Liha-Pres.
- Vehesh, M., Palinchak, M., Marchuk, V., & Kontsur-Karabinovych, N. et al.** (2020b). *Church, spirituality, nation: the ukrainian greek-catholic church in the social life of Ukraine: collective monograph*. Lviv – Toruń: Liha-Pres.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 11.04.2022 р.